

Vitalisering av historievetenskapen

Kim Salomon

En av poängerna i min artikel är att visa att svensk historieforsknings position idag är resultatet av fortlöpande förflyttningar i det vetenskapsteoretiska fältet, från positivism och objektivitet till frågande och skepsis. Inte alla svenska historiker förflyttar sig i samma riktning, men tillräckligt många för att man ska kunna tala om en rörelse. Förflyttningarna innebär sällan djärva språng utan ofröst successiva omprövningar och omförhandlingar. Mot denna poäng har Simon Larsson relativt få invändningar. Däremot reagerar han med emfas mot min uppfattning att svensk historieforskning rört sig i positiv riktning. Dessutom anser han att jag är dunkel och svävande i min argumentation och skriver att min text är "svår att polemisera sakligt emot eftersom författaren inte intar tydliga ståndpunkter eller levererar klarar argument". Öppenbarligen är jag dock tillräckligt tydlig i min argumentation för att han ska anse sig kunna ta spjörn. Mot hans önskemål om tydliga och klara ståndpunkter kan dessutom invändas, att det inte nödvändigtvis är fruktbart med kategoriska och entydiga ställningstaganden, när debatten handlar om begrepp som postmodernism, kunskapsrelativism och sanning.

Larssons inlägg är ett ymnighetshorn av lösa påståenden och antydningar. Istället för att bemöta hans kritik rad för rad har jag valt att koncentrera mina kommentarer till punkter som berör mer övergripande vetenskapsteoretiska frågor inom historia. Ambitionen är att diskutera principiella perspektiv som hans kritik aktualiserar. Tonläget i hans text inbjuder förvisso inte till dialog, men illustrerar intressant nog vilka upprörda känslor som väcks när det sätts frågetecken vid den traditionella historievetenskapens utgångspunkter och perspektiv.

Historievetenskapens kärna

Historieforskningen framstår idag som påfallande heterogen. Den konsensus som tidigare fanns om historievetenskapens kärna existerar knappast längre. Även disciplinens yttre gränser har suddats ut. Under en stor del av 1900-talet tycks ha funnits ett stort behov av murar för att skydda historiedisciplinen mot inflytanden från andra ämnen. Men idag har murarna rivits och istället har vi ett fritt flöde av tankar, teorier, frågeställningar och metoder. Historiker hämtar obekymrade inspiration från andra vetenskapliga fält och deras frågehorisont breddas. Nya teman införlivas och vidgar perspektiven. Man kan förstås som Larsson beklaga utvecklingen. I min föreställningsvärld innebär den emellertid en vitalisering.

Givetvis har även tidigare funnits konflikter kring historiedisciplinens gränser. Men då fungerade den källkritiska metoden framgångsrikt som sköld. Även de långa linjernas perspektiv och kontextualiseringar användes för att försvara ämnets identitet mot angrepp. Idag utgör källkritik emellertid inte längre ett effektivt skydd. Specifikt för historievetenskapen är knappast heller längre kontextualisering eller de långa linjernas perspektiv. Historievetenskapens gränzoner har istället förvandlats till mötesplatser eller rättare sagt fora, där historiker inspirerar eller låter sig inspireras av andra discipliner. Som Torbjörn Gustafsson Chorell också påpekar får historiker acceptera att forskare från andra discipliner arbetar med samma material till och med samma infallsvinklar och frågor, utan att de kallar sig historiker.

För ungefär femtio år sedan utkom E.H. Carrs numera klassiska "Vad är historia?" där han försöker identifiera historiedisciplinens kärna. Idag är frågan snarare: "Vad är inte historia?" Försöken att inringa historievetenskapen genom att ange vad som ligger inom dess gränser hamnar ofta i en diskussion om vad som ligger i gränzonerna och vad som eventuellt rör sig mot mitten. Diskurs, berättelse och historiemedvetande är således begrepp som gjort en sådan resa mot mitten, från periferin till centrum. Jag tror att det är i dessa rörelser och förändringar som det skaver för Larsson och skänker honom problem. Disciplinen är enligt honom uppenbarligen inte i behov av förnyelse eller nya impulser. Vad som skvalpar i ämnets utkanter har inget med kärnan att göra. I det Nils Holgersson-perspektiv han skisserar över det historievetenskapliga forskningslandskapet kan en sådan tankelinje avläsas.

Mandarinprojektet

Larsson förespråkar vad han kallar det professionella historikeridealet, som betonar autonomi gentemot samhället och maximal tydlighet. Jag definieras som en förkämpe för ett mandarinideal enligt vilket det finns ett organiskt

samband mellan vetenskap och samhälle. Förvisso pläderar jag i min artikel för att historieforskningen ska vara samhällsrelevant, ett begrepp som självklart är problematiskt. Likväl indikerar det att historieforskningen inte bara ska vara angelägen i ett strikt inomvetenskapligt perspektiv. Historievetenskapen kan således lika lite som många andra vetenskaper frikopplas från samhället. Det finns ett självklart samband mellan politik och vetenskap. Vetenskapliga discipliner kan till och med vara normerande för vad som anses vara en godtagbar politisk lösning och vad som verkar orimligt. Miljöforskning utan miljöproblem är ointressant liksom miljöpolitik utan miljöforskning. Som bland annat Thomas Kaiserfeld betonar finns tydliga samband mellan kunskapsproduktion och politiskt beslutsfattande.¹ Det gäller förstås även inom disciplinen historia, där det nära förflutna har självklara angöringspunkter i samtidens problem.

Historieforskningens kunskapsproduktion har således politiska och ideologiska implikationer samtidigt som den tar form i det samtida politiska klimatet. Historiens närvaro i nuet kan inte bortdefinieras, vilket Larsson tenderar att göra. Historiker bör i högsta grad medverka till att främja en konstruktiv dialog med samhället och dess medborgare. Att historievetenskapen sysslar med frågor angelägna i ett bredare samhälleligt perspektiv behöver däremot inte betyda att staten eller andra maktinstitutioner bestämmer agendan.

I diskussionen om samhällsrelevans lyfter jag i min artikel fram betydelsen av att uppmärksamma medialiseringen av verkligheten. Inte minst med inspiration från av *cultural studies* ökar medvetenheten inom historieforskningen om mediernas betydelse i konstruktionen av den verklighet människor lever i, vilket i sin tur innebär ett större intresse för mediernas verklighetsbilder. Eftersom det måste vara en självklar uppgift för historieforskningen att analysera verklighetsskapande strukturer och mekanismer framstår medierna som ett centralt forskningsfält. Men jag sätter inget likhetstecken mellan samhällsrelevans och medialisering av verkligheten som Larsson tycks tro. Dessutom ser Larsson medialiseringen av verkligheten som en "fördumning" av medborgarna. Mediernas betydelse för de verklighetsbilder vi skapar har emellertid inte nödvändigtvis med fördumning att göra. Snarare handlar det om att vi ofta med hjälp av medierna skapar den verklighet som vi inte har direkta erfarenheter av och konfronteras med i vår vardag. Men relationen till mediernas verklighetsbilder är sällan en envägskommunikation. Vi är inte nödvändigtvis passiva mottagare av deras budskap. Larssons användning av begreppet "fördumning" i det sammanhanget signalerar därför en negativ människosyn.

Sanningen

Enligt Larsson arbetar jag på att distansera mig från själva ordet sanning. Vad han bygger anklagelsen på är emellertid höljt i dunkel. Strävan efter sanning är det som gjort att jag blev historiker och fortfarande anser det väsentligt att vara historiker. Även om jag inte längre är övertygad om att sanningen är så lätt fångad som jag trodde från början lutar jag mig fortfarande mot det modernistiska projektets föreställning att verkligheten är åtkomlig för rationell analys. Jag har således inte förpassat det moderna projektet till skräphögen. Däremot anser jag inte att vi enkelt kan fastställa hur verkligheten ser ut.

De flesta historiker är överens om att Auschwitz och Birkenau existerade och att nazisterna gasade ihjäl ett stort antal judar i lägren. Det är en sanning som få ifrågasätter även om det exakta antalet döda diskuteras. Men när vi istället frågar varför nazisterna mördade judar blir det strax svårare att etablera en självklar sanning. Som historiker får vi acceptera att vi många gånger måste arbeta med olika tolkningar, vilket i sin tur skapar friktion i vår strävan att komma åt sanningen. Jag tror att den kulturella vändningen och postmodernismen har bidragit till att göra historiker mer medvetna om denna problematik. Det kan bland annat avläsas i att termer som reflexion, ifrågasättande, synliggörande och problematisering ges större utrymme än i en forskningstradition som är inriktad på att fastställa den absoluta sanningen.²

Sanningsbegreppets komplexitet framstår tydligare med postmodernismens entré, men bör inte bara hanteras i ett inomvetenskapligt sammanhang. När Lady Gaga i är uppträdde på Globen frågade hon i mellansnacket retoriskt publiken "Vet ni vad jag hatar?" och svarade "Sanningen. Jag föredrar mycket hellre bullshit". Enligt koncertrecensenten är det just hennes totala ointresse för sanningen, autenticitet och verklighet som gör henne till vår tids förmodligen mest fascinerande popstjärna och definitivt den mest typiska.³ För det sena 00-talets och tidiga 10-talets stilikon är allt således illusion och skenbild.

I ett inomvetenskapligt perspektiv är popdrottningens syn på sanningen självklart irrelevant, men den synliggör en strömning i tiden som vittnar om behovet av att problematisera begreppet i en bredare kontext. Diskussionen om sanningsbegreppet måste förstås föras på den inomvetenskapliga arenan, men det går inte att kapa förtöjningarna till det omgivande samhället, där sanningsbegreppet ständigt utmanas av allt från nynazister till Lady Gaga.

Relativism

I samband med frågan om sanningen anklagar Larsson mig för att vara kunskapsrelativist. Eller rättare sagt skriver han att kunskapsrelativism är det praktiska resultatet av min hållning. Jag väjer mig reflexmässigt mot en sådan stämpel. Samtidigt är frågan om vi som kallar oss historiker inte offtast i någon mening är kunskapsrelativister. Relativism är ett starkt negativt laddat ord för Larsson som för många andra och öppnar associationsbanor till begrepp som mångkulturalism, postmodernism och konstruktivism. Och visst är relativism problematisk. Ofta förknippas den med moraliska ställningstaganden som innebär att vi inte har rätt att tvinga på andra människors normer och traditioner som är främmande för dem. Ordet relativism ger associationer till odogmatisk öppenhet och tolerans för andra åsikter: "Ni får tänka som ni vill, vi får tänka som vi vill, och eftersom er sanning är en annan än vår kan ingen av oss säga att den andra har fel." Ett sådant tänkande gör det möjligt att vara tolerant och öppen men knappast radikalt kritisk till andra kulturer, traditioner och åsikter.⁴

Enligt idéhistorikern Bosse Holmqvist innebär relativism emellertid inte fullständig godtycklighet eller anarki som det oftast framställs i debatten. Relativistens utgångspunkt är egentligen att ingenting står isolerat eller kan förstås oberoende av sina uppkomst- och möjlighetsbetingelser. Kunskap är en produkt av sin kultur och sin tid och därför krävs försiktighet med begrepp som sanning. För det första anser relativisten inte att tidlös kunskap är möjlig. Han tror inte att nuet eller någon annan period är slutet på historien och inte heller att en viss tid sitter inne med den absoluta sanningen. För det andra betyder uppfattningen att kunskap är socialt och kulturellt beroende inte att dess giltighet är avhängig av en enskild individ. Att sant och falskt är kontextbundna företeelser innebär inte att de är individuella. Var och en har inte sin sanning och allt är inte tillåtet. Holmqvist anser inte heller att relativism implicerar synsättet att människan helt och hållet determineras av sin kultur.⁵

Sanningsanspråk är ofta präglade av kulturella och sociala sammanhang. I strävan efter att etablera sanningen får historiker därför inte sällan problem eftersom det finns en uppfattning om att sanningen i någon mening är universell. Däremot har åsikten inom historievetenskapen länge varit att kunskap är tidsbunden. En fastslagen sanning kan revideras om det kommer nya fakta på bordet. Den är inte nödvändigtvis evig. Även inom den klassiska Weibullskolan gällde en sådan princip och därmed accepterades åtminstone implicit tidsbunden kunskapsrelativism. Det är emellertid lätt, som Larsson gör, att gå vilse och söka förenklingar i det kunskapsrelativistiska tänkandet.

Postmodernism

Fred Inglis skriver att begreppet kultur är notoriskt töjbart och flexibelt. Frågan är om man inte kan säga detsamma om termen postmodernism. Enligt Inglis är syftet med ett begrepp att det inringar särdrag som isolerar det som ett tankeobjekt. Men blir det för elastiskt och inkluderar för många särdrag blir tankeobjektet för vagt. Han aktualiserar emellertid frågan om det inte ibland är just suddiga begrepp vi behöver.⁶ I det perspektivet finns ingen anledning att vara bekymrad över att postmodernism associeras med olika tankeobjekt.

Att postmodernism är ett begrepp eller en etikett som upprör känslor och affekter kan till dels bero på att det är vagt i konturerna. Idiosynkrasier och stereotyper står som spön i backen, både i inom- och utomvetenskapliga sammanhang. Ett exempel på de sistnämnda skulle kunna vara den svenska utgåvan av Christa Schroeders *Hitler var min chef. Hitlers sekreterare 1933-1945* (2009), ursprungligen utkommen på tyska 1985. I förordet förklaras att det dröjt flera decennier innan den översatts till svenska och engelska bland annat beroende på att historieforskningen då befann sig ”mitt uppe i sin postmodernistiska krampryckning”, möjligen alltför uppdragen av att finna ”besynnerliga nya perspektiv och förment storstilade narrativ” för att vilja ägna större intresse åt en sekreterares memoarer.⁷ Att ytterligare en av Hitlersekreterarnas memoarer ges ut på svenska legitimeras således med en rad fördomsfulla slängar mot en diffus fiende som kallas postmodernism.

Varför väcker ord som postmodernism våldsamma reaktioner? Med referenser till Rolf Torstendahls och F.R. Ankersmits förklaringar pekar Chorell på att det kan bottna i en rädsla för att se eller erkänna hur intimt även den bästa historieforskningen är förknippad med politik och moral. Möjligen förklarar denna rädsla också Larssons hållning. Avslutningsvis ser han till och med spöken: ”Postmodernismens spöke går genom historievetenskapen.” Men där han ser spöken ser jag istället värdefulla impulser, som har bidragit till att öka historikers medvetenhet om sambandet mellan politik, moral och historia.

Ett centralt inslag i postmodernismen är betoningen av språkets betydelse, vilket Larsson inte ser som något kvalitativt nytt. Språket har på det ena eller andra sättet förstås alltid haft betydelse i analyser av det förflutna. Det nya för mig är den starka betoningen av språket som konstituerande för mänskligt medvetande och den sociala produktionen av mening. För att komma åt vår uppfattning av världen, både den förflutna och den samtida, är den språkliga linsen därför väsentlig. Som Gabrielle M. Spiegel framhäver betraktade förvisso många den språkliga vändningen som en vetenskapsteoretisk kris för historieforskningen. Men den har enligt henne inneburit en grundläggande

förändring i vår förståelse av den historiska verkligheten, för de metoder vi använder för att dyka upp det förflutna och historiedisciplinens sanningsskriterier.⁸

Sara Edenheim menar i sitt inlägg att jag inte ser en större kunskapsteoretisk konflikt inom historievetenskapen mellan ett traditionellt och ett postmodernt ställningstagande.⁹ Något sådant påstår jag inte. Postmodernismens "bortdefinition" av sanningen, hur den nu än görs, går inte att förena med huvudfaran inom traditionell historievetenskap. Vad jag däremot säger är att den kulturella vändningen är inspirerad av postmodernismen men samtidigt har rötter i traditionell historieforskning.

Edenheim konstaterar också att den traditionella historieforskningen och postmodernism är två oförenliga enheter, vilket jag håller med om. Inte heller pläderar jag för en enad historisk forskning där postmodernistiska tolkningar oproblematiskt samsas med källkritik eller "att postmodernismens 'mjuka' perspektiv och positivismens 'hårda' trots allt mår bäst av att komplettera varandra". Jag förespråkar inte alls kompromissforskning, utan konstaterar att historieforskningen på ett fruktbart sätt har inspirerats av postmodernistiskt tänkande, vilket är något helt annat än att de två "paradigmen" samsas. Det finns tankefigurer i postmodernismen som inte nödvändigtvis är främmande för en mer traditionellt orienterad historieforskning. Kalla gärna utvecklingen inom historievetenskapen under de senaste decennierna för en hybridisering. Jag tror emellertid att man även före postmodernismen kan tala om historievetenskapen som en hybrid.

I sig är det inget överraskande att hybrider uppkommer. I mötet mellan olika vetenskapliga tankebyggnader kan blandformer utvecklas. Enligt Peter Burke är hybrider ett generellt fenomen när det handlar om kultur. Snarare än skarpa gränslinjer mellan olika kulturer finns ett kulturellt kontinuum. Lingvister har länge gjort den poängen när det gäller språk. I gränslandet mellan exempelvis holländska och tyska är det omöjligt att säga exakt var holländskan slutar och tyskan börjar. Liknande typer av hybrider kan identifieras inom olika sektorer som religion, musik, språk och sport. Influenser och anpassning är några av de tendenser som enligt Burke förklarar hybrider.¹⁰

Med all sannolikhet kan man tala om ett liknande kontinuum inom dagens historievetenskap. Det finns inte alltid tydliga gränspålar, istället fasar olika teoretiska konceptioner och perspektiv in i varandra som det aktuella exemplet med den kulturella vändningen, postmodernism och traditionell historievetenskap. Men det betyder förstås inte att postmodernism och traditionell historievetenskap i sina mer renodlade former kan enas om en gemensam plattform.

Edenheim menar att påståendet som tillskrivs postmodernister att det inte finns en verklighet utanför språket, är ett missförstånd och refererar till

Derrida. Det är möjligt att han inte påstår något sådant. Men att referera till vad Derrida skriver fungerar knappast som belägg. Eller rättare sagt: vad han ursprungligen avsåg har inte nödvändigtvis samband med hur postmodernismen representeras eller betraktas idag. En sak är vad de stora ideologerna tänkte, en annan är tolkningarna av deras tankar.

Både Chorell och Edenheim kritiserar mig för att utsläta den postmodernistiska tankebyggnaden på ett sätt som får den att framstå som vetenskapsteoretiskt vag. Jag har förståelse för den invändningen eftersom ambitionen inte varit att inringa postmodernismen utan att synliggöra dess avtryck i dagens historieforskning och hur postmodernistiskt tankegods införlivats i svensk historieforskning. Likaledes är jag medveten om att postmodernismens syn på sanningen är mer komplicerad än vad jag sett som mitt syfte att utreda.

Korseld

Larsson ser källkritik som den mest kvalificerade reflektionen över det egna historiebrevet, en källkritik där historikern satsar sin auktoritet på vad materialet berättar om verkligheten och som är oberoende av yttre auktoriteter. Historikerns eget omdöme sätts i högsätet.

Om det vore så enkelt att skriva historia hade denna debatt förstås aldrig varit aktuell. I kontrast till Larssons blinda tro på källkritiken står Sara Edenheims kommentar. Hennes historievetenskapliga profil är svår att ringa in. Självt kallar hon sig poststrukturalist, utan att egentligen närmare precisera vad det innebär vetenskapsteoretiskt, vilket hon i sammanhanget kanske inte heller ser som sin uppgift. Men hon reser frågan om vad vi ska med "all denna efterkonstruerade förståelse till... Kan den användas till någonting som inte förutsätter metafysiska antaganden?". Samtidigt karakteriserar hon dagens svenska historieforskning som ett "panikslaget paradigm" och positionerar sig i förhållande till Larsson på det vetenskapsteoretiska spektrets motsatta pol.

När jag läser inläggen är min första reaktion att jag befinner mig i en korseld mellan Larsson och Edenheim. Men ganska snart inser jag att korseldsmetaforiken leder fel. I själva verket skjuter de inte på varandra över mitt huvud, utan båda skjuter direkt på mig. Möjligen anser de sig vetenskapsteoretiskt befinna sig så långt från varandra att kommunikation betraktas som meningslös. Jag däremot utmanar deras svartvita vetenskapsteoretiska föreställningsvärld genom att navigera mellan de två ytterpolerna. Jag upplevs som ett hot mot den traditionella uppfattningen av vad som är historia och mot en mer renodlad form av postmodernism eller möjligen poststrukturalism. Edenheim hade förstås inte möjlighet att polemisera direkt mot Larsson eftersom hans artikel publiceras först nu. Däremot kunde hon som

motståndare ha valt den uppfattning han representerar. Istället väljer hon mig, som hon förvisso anser intar en "djärv position", men likväl framstår som en rätt tacksam representant för det hon vill kritisera. Larsson kunde ha valt poststrukturalisten Edenheim som motståndare, men hennes artikel finner han uppenbarligen ointressant i sammanhanget. Istället väljer han min artikel som han anser bör "läsas som symptom på läget i svensk historievetenskap". Både Larsson och Edenheim föredrar således att använda mig eller rättare sagt min artikel som slagpåse.

Historieforskningen befinner sig som så ofta i en förändringsprocess. Färdriktningen är dock inte utstakad och orienteringspunkterna knappast definierade. Teoretiskt finns många alternativ. Möjligen befinner vi oss i en postmodern fas på väg in i en postpostmodernistisk. Frågan är förstås vad dessa faser inkluderar och minst lika viktigt exkluderar. Ett återvändande till en tid då källkritiken utgjorde ämnesidentiteten, vilket Larsson pläderar för, är emellertid varken troligt eller önskvärt. Spelplanen är förändrad och vitaliseringen av historievetenskapen fortsätter förhoppningsvis.

Summary

In a polemic that engages primarily with Simon Larsson and Sara Edenheim, the article argues that postmodernism has revitalized the discipline of history, even if it has also meant that it is no longer as easy now as it was fifty years ago to pinpoint all its essentials. Where there were once more unambiguous standpoints, the influence of postmodernism's various theoretical conceptions has contributed to the further problematization of terms such as truth and relativism. Similarly, its influence has instilled a greater awareness in historians not only of the existence of history in the present, but also of its social relevance. However, my contention that the injection of postmodernism into traditional history research has been nothing but beneficial has provoked adverse reactions from historians who either stand for postmodernism at its purest (Edenheim), or who defend the positions traditionally adopted in historical research (Larsson).

Keywords: postmodernism, history, truth, relativism.

Noter

- 1 Thomas Kaiserfeld, *Krigets salt. Salpetersjudning som politik och vetenskap i den svenska skatte-militära staten under frihetstid och gustaviansk tid*, Lund 2009, s. 16.
- 2 Torbjörn Gustafsson Chorell "Kommentar till Kim Salomon" *Scandia* 75:1 2009. Chorell resonerar tankeväckande om hur vi ska förhålla oss till olika tolkningar av samma fenomen

eller företeelse och hur vi bör resonera kring vad det är som gör att vi föredrar en tolkning framför en annan.

- 3 Mattias Dahlström, "Oemotståndligt gallet", *Dagens Nyheter* 2010-05-09.
- 4 Henrik Bohlin, "Relativismens dilemma är absolut inte löst", *Svenska Dagbladet* 2009-08-31.
- 5 Bosse Holmqvist, *Till relativismens försvar. Några kapitel ur relativismens historia*. Boas, Becker, Mannheim och Fleck, Stockholm, 2009, s. 8f, 247f, 254f, 264.
- 6 Fred Inglis, *A Short History of Celebrity*, Princeton NJ 2010, s. 246.
- 7 Christa Schroeder, *Hitler var min chef. Hitlers sekreterare 1933-1945*, Stockholm 2009.
- 8 Gabrielle M. Spiegel, "The Task of the Historian", *American Historical Review* vol 114, no 1, 2009, s. ff.
- 9 Sara Edenheim "den kulturella förändringen. Om historicismen, poststrukturalismen och konflikter som inte får finnas" *Scandia* 75:1 2009.
- 10 Peter Burke, *Cultural Hybridity*, Cambridge 2009, s. 2, 15-21, 51f.